

dr hab. Anna Ledwina, prof. UO
Instytut Kultury i Języka Francuskiego
Uniwersytetu Opolskiego

**Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Anny SWOBODY pt. « La prose de Ken Bugul :
entre le réel et le surnaturel »**

Rozprawa doktorska mgr Anny Swobody zatytułowana « La prose de Ken Bugul :
entre le réel et le surnaturel » liczy w sumie 253 strony i obejmuje stronę tytułową, spis treści,
wstęp, pięć rozdziałów (stanowiących dwie obszerne części), konkluzję, bibliografię oraz
streszczenia. Układ treści w poszczególnych rozdziałach i podrozdziałach jest prawidłowy,
logiczny, wewnętrznie spójny i w pełni wyczerpuje badaną problematykę.

Ken Bugul, właściwie Mariétou Mbaye Biléoma, to jedna z najciekawszych
współczesnych pisarek afrykańskich. Urodzona we francuskiej kolonii, kształciła się w
Europie, gdzie mieszkała i pracowała dla UNESCO. Jako muzulmanka zauroczona była
kulturą Zachodu, co znajduje odzwierciedlenie w jej twórczości. Ta ostatnia przedstawia
niezwykle barwny obraz kobiety żyjącej w dwóch kulturach – zachodniej oraz afrykańskiej,
poszukując stale własnej tożsamości, czego dowodem jest wymowny pseudonim pisarki, w
języku wolof oznaczający „niechciana”. Z tego względu jej proza odczytywana może być w
perspektywie interdyscyplinarnej – postkolonialnej, feministycznej i socjologicznej. Owa
różnorodność interpretacji zdaje się podkreślać walory tej zaangażowanej literatury,
odmalowującej zarówno realia państw afrykańskich, jak i ich wymiaru nadprzyrodzonego.
Przyczyniają się do tego niewątpliwie inne cechy utworów Bugul: fragmentaryczność,
hybrydyczność, połączenie/występowanie elementów tradycyjnej fantastyki i science fiction.

Celem mgr Swobody jest ukazanie polifoniczności postaci kobiecej żyjącej w
Senegalu oraz na emigracji, której kreacja pozwala obnażyć i zrozumieć uniwersalne
problemy kondycji ludzkiej: wykluczenie, samotność, rozpacz, miłość. Kwestie te w
omawianej dysertacji przedstawione zostały w sposób kompleksowy, rzetelny i nowatorski.

We wstępie Doktorantka wprowadza czytelnika w problematykę badawczą, wskazuje
na jej złożoność i wieloaspektowość, jasno i precyzyjnie określa cel dysertacji, korpus oraz
omawia kompozycję rozprawy i przyjętą metodologię. Wskazuje także na wyjątkowe miejsce
Ken Bugul w literaturze senegalskiej i frankofońskiej oraz przedstawia stan badań dotyczący
jej dzieł. Autorka kontrowersyjna, niestroniąca od istotnych kwestii (takich jak: migracja,
prawa kobiet, przemoc domowa, prostytutka, nadużycia władzy, korupcja), dla której pisać
oznacza zmieniać się, odradzać, rozpoczynać od nowa (s. 12), uzmysławia z jakimi
trudnościami, a także stereotypami musi zmierzyć się kobieta funkcjonująca w odmiennych

kulturach i religiach, w świecie pełnym mitów i tradycyjnych rytuałów Senegalu oraz w rzeczywistości Europy Zachodniej, utożsamianej – posługując się metaforą biblijną – z „Ziemią obiecaną” (s. 90). By w pełni zilustrować tę hipotezę, Badaczka proponuje analizę dziesięciu powieści, stanowiących korpus rozprawy (s. 14), do których zaliczyć można powieści autofikcyjne (*Le Baobab fou, Cendres et braises, Riwan ou le chemin de Sable, De l'autre côté du regard, Mes hommes à moi, Cacophonie*) oraz te poruszające problemy społeczno-polityczne postkolonialnych państw afrykańskich (*La Folie et la Mort, Rue Félix-Faure, La Pièce d'or, Aller et Retour*). Druga grupa utworów niewątpliwie kreśli pesymistyczną wizję rzeczywistości, czego wyrazem są spostrzeżenia mgr Swobody na temat relacji kat-ofiara, zawarte w ostatnim podrozdziale pierwszej części wywodu.

Autorka pracy sugeruje, że oryginalność prozy Bugul zdaje się polegać na koegzystencji dwóch ambiwalentnych elementów: rzeczywistego i nadprzyrodzonego, które składają się na pełny obraz kobiety w jej tekstach narracyjnych. Warto zauważyć, że o ile aspekt autobiograficzny i postkolonialny był często przedmiotem zainteresowania badaczy, o tyle istnieje niewiele studiów na temat obecności elementów nadprzyrodzonych w dyskursie Bugul. Tę lukę stara się wypełnić niniejsza rozprawa i przyznać należy, że z tego ambitnego zadania mgr Swoboda wywiązuje się znakomicie.

W pierwszej, obszerniejszej części, Doktorantka bada funkcjonowanie elementów nadprzyrodzonych w prozie Bugul. W pierwszym rozdziale interesuje ją fantastyka, drugi poświęca baśniowości (zarówno tradycyjnej, jak i science fiction), trzeci dotyczy wymiaru niezwykłości w omawianych utworach. Za każdym razem mgr Swoboda wyjaśnia dokładnie pojęcia związane z konkretnym gatunkiem literackim oraz poddaje szczegółowej analizie strukturę świata przedstawionego, nadnaturalne zjawiska, byty, obiekty i postaci oraz bohaterów. Porównanie tych motywów, odwołując się do fundamentalnych studiów teoretycznych, cechuje dogłębne wykorzystanie badań zachodnich (Tzvetan Todorov, Roger Caillois, Roger Bozzetto, Arnaud Huftier, Louis Vax, Joël Malrieu, Nathalie Prince) oraz afrykańskich (Yvette Balana, Farida Boualit, Ada Uzoamaka Adozo, Allison Rice, Pierre Martian Abossolo, Xavier Garnier, Lilyan Kesteloot) nad nadaturalnością w literaturze (s. 19). Wszystkie rozdziały obejmują kilka podrozdziałów, w pełni rozwiniętych i kompletnych, niezbędnych dla dalszej części analitycznej. Mają też inną wspólną cechę – uczucie wahania fantastycznego lub jego brak w obliczu niecodziennego zdarzenia, które daje się wyjaśnić w racjonalny sposób. Elementy nadprzyrodzone stanowią swego rodzaju alegorię współczesnego świata i jego wyzwań, w którym można zaobserwować cały wachlarz zachowań ludzkich – od akceptacji zaistniałej sytuacji do odrzucenia dotychczasowego

modus operandi jednostki i całkowitej rewolty. Takie zachowanie znamionuje protagonistki Bugul (Marie, Mom Dioum, Sali), które stawiają czoła przede wszystkim uczuciu wyobcowania oraz samotności rozumianej w aspekcie społecznym, uczuciowym i intelektualnym. Opisy kobiety rozdartej/wykorzenionej, balansującej między światem rzeczywistym a fantastycznym, marzeniem i halucynacją zaskakują, wzbudzają zaciekawienie czytelnika. Owo wrażenie potęguje także niekonwencjonalny styl pisarski, który wyróżnia – podobnie jak u Marguerite Duras – upodobanie do oralności i muzyczności, krótkich zdań przyjmujących formę mówionego zwierzenia, eksponowania tego, co niewypowiedziane, stosowania elipsy i symbolu.

W tym kontekście mgr Swoboda akcentuje znaczenie osobistej traumy, jaką przeżyła bohaterka (podobnie jak i sama Bugul) z powodu opuszczenia jej przez matkę w wieku pięciu lat. Daje to Doktorantce asumpt do refleksji, pogłębionej w dalszej części dysertacji (s. 169), w perspektywie psychoanalizy, nad konsekwencjami owego czynu, rzutującego na całe dorosłe życie kobiety. O tej niezabliźnionej ranie, która pozostawiła niezatarty ślad w psychice kobiety, o braku czułości – manifestującym się w warstwie językowej przez użycie rodzajnika określonego „la”, zamiast zaimka dzierżawczego „ma” – traktuje zwłaszcza utwór *Widziane z drugiej strony* – poetycka medytacja nad rozstaniem z matką, miłością, przebaczeniem, możliwym do osiągnięcia jedynie dzięki pamięci, pozwalającej odbudować relacje rodzinne łączące osoby żywe i zmarłe. Motyw powracającej matki stanowi swoistą obsesję w twórczości Bugul. Dodajmy, że kwestia zniszczenia więzi emocjonalnej między matką a dzieckiem, nawiązująca do koncepcji lacanowskiego „ravage”, została wnikliwie zbadana przez egzegetów (*vide* Marie-Madeleine Lessana, *Entre mère et fille : un ravage*, 2009), co dowodzi – cytując Élisabeth Badinter (1980) – że miłość macierzyńska „wbrew przyjętym poglądom nie jest głęboko wpisana w naturę kobiecą”. W optyce Béatrice Didier (*L'Écriture-femme*, 1981) powrót do okresu dzieciństwa, wspomnień o domu rodzinnym oraz postaci matki to immanentna cecha autobiograficznego pisarstwa kobiet.

Druga część dysertacji stanowi analizę elementów realnych na przykładzie portretu kobiety w Senegalu (rozdział IV) oraz na emigracji, w Europie Zachodniej i Beninie (rozdział V). Na początku Doktorantka posługuje się teoretycznym instrumentarium, by wyjaśnić pojęcia rzeczywistości, a następnie autofikcji (terminu użytego po raz pierwszy w powieści Serge'a Doubrovsky'ego *Fils*, 1977) i autobiografii oraz ich obecność w prozie Bugul. W tym miejscu zasadne wydaje się – biorąc pod uwagę, iż cała praca opiera się na wynikach badań zachodnich i afrykańskich – przywołanie kluczowych autorytetów w dziedzinie, takich jak: Jacques Lecarme (*L'autofiction : un mauvais genre ?*, 1992), Vincent Colonna, (*L'Autofic-*

tion. *Essai sur la fictionnalisation de soi en littérature*, 1989; *Autofiction et autres mythomanies littéraires*, 2004), Gérard Genette (*Fiction et diction*, 1991) czy Philippe Gasparini (*Est-il Je – Roman autobiographique et autofiction*, 2004; *Autofiction – Une aventure du langage*, 2008) którzy zdefiniowali pojęcie „autofikcji” oraz określili jej wyznaczniki. Stwierdzenia tego nie należy traktować jako zarzut, lecz sugestię na przyszłość. W tym świetle warto byłoby także posiłkować się inną pozycją – *Warunki i ograniczenia autobiografii* (1979) Georges’a Gusdorfa, traktującą o „zapisywaniu siebie”, w której francuski filozof pisze o celach i założeniach autobiografii, tj. między innymi stworzeniu spójnego zarysu losu, zinterpretowaniu i zrozumieniu zdarzeń oraz doświadczeń życia, odkryciu prawdy własnej osobowości. Owo zapisywanie odbywa się na wielu płaszczyznach i w wielu tekstach Bugul. Rekonstrukcja „ja” manifestuje się przez poszukiwanie znamienych, powtarzających się i bogatych w metaforyczne znaczenia obrazów, które mówią o podmiocie – o jego świadomości i doznaniach metafizycznych – najwięcej, bo kryją w sobie wyjaśnienie i interpretację jego egzystencji, oddają ją w sposób symboliczny. To właśnie one budują tożsamość „ja” – są tym, co niezmiennie, istotowe, a więc decydują o ukonstytuowaniu się podmiotu oraz przeciwstawiają się jego rozproszeniu w zmiennym czasie.

W tej części rozprawy Badaczka analizuje postać kobiecą w mikro i makrostrukturze, tj. w rodzinie oraz społeczeństwie. Zważywszy na fakt, że mamy do czynienia z migracyjną pisarką taka perspektywa okazuje się właściwa. Umożliwia ona pokazanie złożonej natury powiązań rodzinnych, relacji z najbliższymi oraz bagażu doświadczeń bohaterki, które zdobywa stopniowo odkrywając Innego oraz nową rzeczywistość. W ten sposób motywy realne i nadprzyrodzone mieszają się tworząc hybrydyczne utwory, w których do głosu dochodzi „ja” postaci kobiecej, *alter ego* pisarki. Bohaterka niestrudzenie poszukuje autentycznych uczuć, których nie mogą zrekompensować ani stosunki z członkami rodziny (ojcem, bratem) ani kontakty erotyczne z mężczyznami. Nie dane jest jej bowiem zaznać miłości ani pożądania. Nawet (poligamiczne) małżeństwo z marabutem – mistrzem duchowym nie rozwiązuje jej problemów. Ten stan rzeczy wynika z obawy przed odrzuceniem, a także nieopanowania sztuki uwodzenia. Młoda dziewczyna jest atrakcyjna dla mężczyzn, ale – wychowana w patriarchalnym społeczeństwie, posłuszna jego obyczajom i wierzeniom, także modelom zachowania narzuconym przez system szkolnictwa – nie zna tajników *ars amandi* ani strategii uwodzenia. Tutaj można by pokusić się o wyjaśnienie tego zagadnienia, opisanego z maestrią przez Jeana Baudrillarda w książce *De la séduction* (1979). Ta perspektywa wzbogaciłaby i znacząco uzupełniła wywód Doktorantki.

Ostatni rozdział Autorka monografii poświęca senegalskiej kobiecie na emigracji. Naznaczona przeżyтыми traumami, odczuwa samotność oraz lęk przed zaangażowaniem się i unika intymności. To prawdopodobnie skutek kolonizacji państw afrykańskich, pogrążonych w chaosie, przemocy i agresji. W tej części rozprawy mgr Swoboda zwraca uwagę na ukazanie historii kobiety (najpierw młodej dziewczyny, następnie matki i żony) jako swoistej podróży w głąb siebie i jej wewnętrznej ewolucji. Pomimo przeszkód, niezrozumienia ze strony rodaków, bohaterka opuszcza rodzinne strony i wyjeżdża do „lepszego” – w jej mniemaniu – świata. Okazuje się jednak, że ten ostatni nie jest gwarantem szczęścia. Zawiedziona życiem za granicą, egzystencjalną pustką, nie potrafiąc się zaadoptować, protagonistka postanawia wrócić do Afryki, gdyż wszędzie czuje się obca. Uświadamia sobie bowiem, że nie ma ucieczki od (demonów) przeszłości, od korzeni. Bugul za pośrednictwem swoich postaci snuje opowieść w kształcie monologu, w której wybrzmiewa rozłąka z matką, odpowiedzialną za wszelkie niepowodzenia córki, i brak uczuć.

Wnioski (także cząstkowe) są syntetycznym przedstawieniem badanej problematyki i jednocześnie krótkim przypomnieniem zawartości rozdziałów. Konkluzja odnosi się do wszystkich problemów wcześniej analizowanych. Doktorantka przekonuje, że spod pióra Bugul wyszedł polifoniczny obraz kobiety zawieszony między wieloma kulturami, obraz złożony i niejednorodny. Konfrontacja dwóch rzeczywistości dowodzi przenikania się elementów realnych i nadprzyrodzonych w prozie Bugul, która fascynuje, eksplorując nowe horyzonty. Emblematycznym tego przykładem jest fakt, że nawet śmierć czy zbrodnia nie są odczytywane wyłącznie pejoratywnie, gdyż mogą przynieść wyzwolenie. To wzruszająca, magiczna, zapadająca w pamięć literatura, ewokująca odległe obrazy. Jej rytm wyznaczają tętniące życiem, spontaniczne skojarzenia. Ken Bugul, bez małowniczej stylistyki, opowiada o inności, opuszczeniu, tęsknocie, pojednaniu.

W całej monografii wszystkie wywody Autorki zostały odpowiednio zilustrowane bardzo licznymi i zawsze starannie dobranymi cytatami, pochodzącymi nie tylko ze szczegółowo analizowanych tekstów, ale również z wielu artykułów i opracowań krytycznych. Cytowane opinie egzegetów mają głównie charakter podpierający wywód autorki monografii; te dłuższe, wyróżnione w tekście mniejszą czcionką, zostały opatrzone komentarzem i prawidłowo zinterpretowane.

Bibliografia świadczy bez wątplenia o erudycji, znajomości badanej problematyki oraz o bogactwie materiałów źródłowych, umiejętnie wykorzystanych i poprawnie zapisanych w redagowanej rozprawie doktorskiej. Bardzo cenne uzupełnienie rozważań stanowią wywiady z Bugul (zwłaszcza te przeprowadzone przez Doktorantkę, *vide* s. 186). Również język pracy

– wyszukany i poprawny – zasługuje na uznanie. Jedyny mankament to sporadyczne stosowanie półpauzy zamiast myślnika.

Konkludując, pragnę stwierdzić, iż problematyka współwystępowania elementów rzeczywistych i nadprzyrodzonych w wybranych tekstach prozatorskich Ken Bugul została zbadana ze znanstwem i zaprezentowana na wysokim poziomie analizy literackiej. Autorka dysertacji – swobodnie poruszając się w terminologii literaturoznawstwa – wyjątkowo interesująco i rzetelnie ukazała wybrany aspekt twórczości Bugul, jej nowatorstwo oraz znaczenie w literaturze frankofońskiej XXI wieku. Przedłożone przez mgr Swobodę studium dowodzi dogłębnej znajomości przedmiotu, umiejętności wykorzystania rozległej wiedzy, warsztatu naukowego, a także trafnej interpretacji przeprowadzonych badań. W moim przekonaniu dysertacja zasługuje jak najbardziej na wyróżnienie oraz publikację.

Po zapoznaniu się z rozprawą doktorską Anny Swobody pt. « La prose de Ken Bugul : entre le réel et le surnaturel » stwierdzam, że spełnia ona wymagania ustawowe, tzn. stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego oraz wykazuje ogólną wiedzę teoretyczną Kandydatki w dyscyplinie *literaturoznawstwo* i może być podstawą do nadania Jej stopnia naukowego doktora nauk humanistycznych. Wnoszę zatem o dopuszczenie mgr Swobody do dalszych etapów postępowania doktorskiego.

Opole, dn. 6 maja 2019 r.

/dr hab. Anna Ledwina, prof. UO/

A. Ledwina